

Л. М. Івашова, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

Р. О. Кудряшов, заступник командира 3-ї окремої штурмової бригади, командир батальйону «Азов – Дніпро» в складі Сухопутних військ ЗСУ, підполковник, аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

А. В. Аршиннікова, доктор філософії з державного управління, голова наглядової ради ГО «Будь в курсі»

МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА РУШІЙНА СИЛА ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні аспекти формування та розвитку державної молодіжної політики де молодь, зокрема представники молодіжної субкультури, виступає у двох іпостасях – як об'єкт та як суб'єкт цієї політики. З одного боку проаналізовано державні програми й ініціативи спрямовані на молодь, їх відповідність реальним потребам молодих людей та ефективність їх реалізації. Означено виклики загрози, що постали перед молоддю в умовах війни та як держава на них реагує. З іншого боку показано як молодь, організована у молодіжні субкультурні течії, бере участь у формуванні та реалізації державної політики, зокрема захисті національної безпеки. Авторами проаналізовано роль молодіжних організацій та ініціатив у суспільному житті та її вплив на прийняття владних управлінських рішень. На основі власного емпіричного дослідження проаналізовано роль молодіжних субкультур як під час війни – через участь у волонтерському русі та допомозі постраждалим від війни, так і в майбутньому – при відновленні й розбудові як державних інституцій, так і економіки та інфраструктури України. Показано як на рівні держави та окремих регіонів втілюються в життя ініціативи молоді, що спрямовані на відбудову країни. Окреслено проблеми з якими стикаються молодіжні громадські організації, зокрема молодіжні субкультури, та означено основні напрями їх подолання. Висвітлено зарубіжний досвід реалізації державних програм з участі молоді у післявоєнній відбудові країн та можливості його імплементації в Україні. Також показано яким чином через міжнародні фонди, фінансові механізми та механізми публічної дипломатії здійснюється підтримка молодіжних організацій в Україні. Таким чином ця стаття – це спроба дослідити, як молодь згуртована різними молодіжними течіями та рухами впливає на державну політику та як держава впливає на молодь. У ній показано, які виклики стоять перед молодим поколінням у цей складний час, та як вони долають їх, беручи на себе відповідальність за майбутнє своєї країни. Висновки ґрунтуються на аналізі тих державних програм, що спрямовані на підтримку молоді, та молодіжних ініціатив, які сприятимуть відбудові України та розроблених пропозиціях на основі власного дослідження даної проблематики.

Ключові слова: державна молодіжна політика, публічні інституції, громадянське суспільство, молодіжні організації, молодіжні субкультури, соціально-правова підтримка молоді, національна безпека, післявоєнна відбудова.

L. M. Ivashova., R. O. Kudriashov, A. V. Arshynnikova. Youth subcultures as an object and subject of state policy and a driving force for the reconstruction of Ukraine

The article examines the main aspects of the formation and development of state youth policy, where youth, in particular representatives of youth subculture, act in two guises – as an object and as a subject of this policy. On the one hand, state programs and initiatives aimed at youth are analyzed, their compliance with the real needs of young people and the effectiveness of their implementation. The challenges of the threat that faced youth in war conditions are identified and how the state reacts to them. On the other hand, it is shown how youth, organized into youth subcultural movements, participate in the formation and implementation of state policy, in particular the protection of national security. The authors analyze the role of youth organizations and initiatives in public life and its influence on the adoption of government administrative decisions. Based on our own empirical research, the role of youth subcultures is analyzed both during the war – through participation in the volunteer movement and assistance to war victims, and in the future – in the restoration and development of both state institutions and the economy and infrastructure of Ukraine. It is shown how youth initiatives aimed at rebuilding the country are implemented at the state and individual regional levels. The problems faced by youth public organizations, in particular youth subcultures, are outlined, and the main directions for overcoming them are identified. Foreign experience in implementing state programs on youth participation in post-war reconstruction of countries and the possibilities of its implementation in Ukraine are highlighted. It is also shown how support for youth organizations in Ukraine is provided through international funds, financial mechanisms, and public diplomacy mechanisms. Thus, this article is an attempt to

investigate how youth united by various youth movements and movements influence state policy and how the state influences youth. It shows the challenges facing the younger generation in this difficult time, and how they overcome them, taking responsibility for the future of their country. The conclusions are based on the analysis of state programs aimed at supporting youth and youth initiatives that will contribute to the reconstruction of Ukraine and the proposals developed on the basis of their own research on this issue.

Key words: *state youth policy, public institutions, civil society, youth organizations, youth subcultures, socio-legal support for youth, national security, post-war reconstruction.*

Постановка проблеми. У тіні руйнувань, що принесла війна, народжується нова Україна. Вона виростає з попелу, як фенікс, сильна та незламна. І в цьому відродженні ключову роль відіграє молодь – покоління, яке не знає страху, але сповнене рішучості та віри в майбутнє. Вони – не лише свідки цієї трагедії, але й активні учасники її подолання, рушійна сила, що прагне відбудувати країну на нових засадах. Сьогодні молодь України опинилася на перехресті історії, де їхні голоси та дії мають вирішальне значення. Вони – об’єкт державної політики, що потребує захисту, підтримки та можливостей для розвитку. Але вони також – суб’єкт цієї політики, здатний формувати її напрямки та визначати пріоритети. Їхня енергія, креативність та патріотизм – це невичерпне джерело сили, яке може стати ключовим фактором у відбудові України. Їх здатність згуртуватися, відстоювати свою позицію, бути безкомпромісними з принципових питань має стати запорукою побудови в Україні нового соціально-орієнтованого суспільства де ключову роль у системі публічного управління будуть відігравати молоді люди.

Дослідження молоді завжди були, є і будуть актуальними, бо майбутнє належить молоді, і від того, з якими цінностями молоде покоління увійде до нього, буде залежати добробут, розвиток та культура нашої держави. Протягом останніх десятиліть українське суспільство перебуває у стані трансформації, відбуваються кардинальні зміни простору соціальної нормативності, які торкаються всіх сфер суспільного життя. Тому молоде покоління у всіх країнах є головним людським ресурсом для розвитку, позитивних соціальних змін і технологічних інновацій. Від їх її економічного, політичного та культурного вибору багато в чому залежить розвиток сучасного українського суспільства. Адже саме молодь – це не лише сьогодення, але й майбутнє України. Їхня роль у відбудові країни – це не просто питання державної політики, а питання виживання та розвитку нації. Їхня енергія та рішучість – це надія на те, що Україна не лише відродиться з попелу, але й стане сильнішою та кращою, ніж будь-коли раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження молоді в Україні є актуальним напрямом, який активно розвивається. Такі дослідження проводяться як окремими науково-аналітичними та соціологічними групами, так і окремими науковцями. Так Інститут молоді та соціальних досліджень проводить комплексні соціологічні дослідження, спрямовані на вивчення різних аспектів життя української молоді, зокрема за такими напрямками: цінності та орієнтації молоді; громадська та політична активність молоді; освіта, працевлаштування та зайнятість молоді; міграційні настрої молоді; інформаційні потреби молоді. Соціологічна група «Рейтинг» проводить опитування громадської думки, у тому числі серед молоді, щодо таких актуальних соціально-політичних питань як: оцінка молодіжних центрів та просторів; можливості для молоді; актуальні проблеми, які турбують молодь.

Також, в Україні існує низка науковців, які активно досліджують питання молоді та молодіжну політику. Їхні праці охоплюють широкий спектр тем, від соціологічних досліджень до аналізу державної політики. Одним з найбільш знаних серед науковців є Ю. Юзич, який активно займається дослідженнями проблем розвитку молодіжних організацій, міграційних настроїв молоді та її громадської діяльності, аналізом впливу соціально-політичних процесів на молодь та розробки рекомендацій для державної молодіжної політики [1]. Окрім Ю. Юзича, є низка науковців, які активно досліджують цю тематику, а саме П. Горінов, Р. Драпушко, Н. Драпушко, К. Захаренко, О. Ільюк, Є. Міненко [2, 3], які є авторами навчального посібника та наукових статей де здійснено аналіз державної молодіжної політики та її вплив на молодь. Про молодь як об’єкт молодіжної політики та її роль у державотворчих процесах йдеться у працях М. Гуцалової [4, 5]. Проблеми формування та реалізації молодіжної політики в сучасній Україні чітко окреслені у статті М. Городенко та А. Головченко [6], а практичні аспекти реалізації молодіжної політики в європейських країнах, а також нормативно-правову базу, що регламентує реалізацію молодіжної політики на національному та регіональному рівнях, зокрема, на прикладі Дніпропетровської області, розглянуто у статті Л. Гиренко [7]. Теоретичні підходи та узагальнення молодіжної субкультури в сучасному соціокультурному просторі апробовано та оприлюднено у нашій праці [8] де розкрито особливості молодіжних субкультур, як однієї з рушійних сил соціалізації особистості, механізми формування молодіжних субкультур, а також проаналізовано місце молоді в субкультурах ультрас. У статті Н. Левченко та А. Калюженко [9] висвітлено особливості соціального становлення та розвитку молоді в Україні та охарактеризовано правові засади молодіжної політики в Україні. Особливості реалізації молодіжної політики під час війни та роль мас-медіа у цьому процесі відображено у праці П. Дворянина [10]. Вище зазначені та багато інших науковців роблять значний внесок у розуміння проблем та потреб молоді в Україні, а також у розробку ефективної молодіжної політики проте в їх роботах йдеться переважно про молодь як об’єкт впливу державної молодіжної політики та практично не

розкриваються проблеми розвитку молодіжних субкультур. Тому виникла потреба подивитися на дану проблему з об'єктно-суб'єктного аспекту, що й спонукало авторів до написання цієї статті.

Метою статті є висвітлення проблем формування державної молодіжної політики в аспекті посилення суб'єктності молоді, молодіжної субкультури як форми гуртування молоді та їх ролі як під час війни, так і в процесі післявоєнного відновлення країни, її ресурсного потенціалу в частині посилення морального-етичного, культурного та політичного впливу на розвиток держави.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в системі державного управління України існує чимало білих плям у налагодженні механізмів роботи з молоддю, а окремі молодіжні прояви потрапляють у сферу державної турботи лише в ситуації її загрози суспільної стабільності.

Починаючи з 60-70-х років XX століття серед науковців спостерігається зацікавленість щодо проблем молодіжної субкультури та молоді зокрема. На наш погляд, ця ситуація пов'язана, з тим що молодь і, зокрема, молодіжні субкультури стали значним інструментом еволюційного відновлення сьогочасного суспільства. Вони є складовою частиною механізму світових нововведень, завдяки яким суспільство майбутнього може розглядатися як більш плюралістичне, волелюбне та інтелектуальне. Перш за все визначимося з поняттями «молодь», «молодіжна субкультура» та означимо ключові аспекти розкриття сутності державної молодіжної політики та ролі й місця молоді у її формуванні й реалізації.

Щодо поняття молодь, то у світі наразі не має однозначного підходу до вікового цензу за яким людину відносять до вікової групи «молодь». Так, за законодавством України визначено вік молоді у межах від 14 до 35 років [11], тоді в системі агентств і організацій ООН вікові рамки молоді визначені дуже конкретно. ЮНЕСКО і Міжнародна організація праці (МОП) молоддю вважають 14–25-літніх. Програма розвитку ООН (UNDP) – 15-25-літніх. А UNICEF, WHO (вищезгадана ВООЗ) та UNFPA (Фонд народонаселення) працюють із трьома визначеннями: «підлітки» – 10-19 років, «молодь» – 15-24, а разом вони творять групу «молодих людей» – 10-24 років. Аналогічне ООНівському трактуванню молоді віком 15-24 роки використовує і Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Британський департамент міжнародного розвитку (DFID) – 10-24 роки, американський USAID – 10-29 років, Світовий банк – 12-24 роки [12]. Якщо розглядати це питання в розрізі країн, зокрема ЄС, то, як зазначає автор «...пересічна європейська модель – 15-29 років» ... при цьому «...лише кілька «найбагатших» країн мають вік молоді вище 30 років: Україна, Румунія, Греція, Кіпр..., а Італія дуже прагне потрапити до цієї групи». Водночас низка дійсно багатих країн таких як Австрія, Ісландія, Швейцарія, Люксембург і Ліхтенштейн зменшує нижній віковий ценз молоді до нуля років. За фінським законом, молодь – це «до 29 років», без зазначення нижньої межі [12]. У Словаччині основними віковими групами є діти та молодь віком 5–14 років та молодь до 25 років. У Швейцарії відповідно до національного закону молодь це усі діти та молоді люди, що живуть у Швейцарії від моменту їх запису до дитячого садка і до 25 років. Загалом варто зазначити, що сьогодні в Україні і в світі соціалізація дітей відбувається не в 14 років, як колись, а раніше. Тому вважаємо таким, що заслуговує на увагу підхід Словаччини де молодь розділена на дві вікові групи. Проте думається, що за віком це мають бути групи 9–8 років та 19-29 років, адже молоді люди абсолютно різного віку мають кардинально різні проблеми, й для кожної з них мають розроблятися державні програми та підходи до їх соціалізації та забезпечення від впливу суспільно небезпечних молодіжних субкультур.

Зупинимося більш докладно та понятті «субкультура» та «молодіжна субкультура», які наразі мають значний як негативний, так і позитивний вплив на молодих людей, формування їх світогляду і тому мають визначати основні напрями формування та реалізації молодіжної політики для мінімізації негативного та посилення позитивного впливу.

Як ми раніше зазначали [8], термін «субкультура» вперше ввів у науковий обіг американський соціолог Т. Роззак [13], однак він не надав чіткого визначення цьому феномену. Тому практично кожен науковець, який вивчав цей феномен, наділяв його власним змістом. Так, англійський соціолог М. Брейк визначає субкультуру як «норми, відокремлені від загальноприйнятої системи цінностей, які сприяють підтримці та розвитку колективного стилю життя, які відокремлені від традиційного стилю, прийнятого в даному суспільстві» [14]. Автор виділяє такі субкультурні типи молоді, як «нормальна» молодь, делінквентна молодь, культурні бунтарі, політично активна молодь, а американський професор Н. Смелзер вважав, що «...субкультурою є будь-яка система норм і цінностей, яка виділяє групу з великої спільноти» [15]. У свою чергу британський соціолог Д. Хембідж провів ретельний аналіз явища і поняття субкультури і акцентував увагу на маргінальності характеру субкультури, а також пояснив механізм залучення людей у субкультуральне середовище через протест до суспільства, що зумовлений не задоволенням загальноприйнятими стандартами і цінностями [16]. А С. Фріс [17] переконаний, що субкультура нерозривно пов'язана і є похідною від загальної культури, як зв'язок з певною соціальною групою людей, наприклад, субкультура – це соціальна, етнічна чи економічна група з особливим власним характером в межах загальної культури.

Український дослідник Ю. Бусел [18] вважає, що субкультура – це сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо) які впливають на стиль життя та мислення

окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити себе та ствердитися як не схожих на інших представників соціуму. П. Артьомов поділяє субкультури за місцем у соціальній системі та за юридичним статусом на формальні та неформальні [19, с. 34], а К. Петровська акцентує увагу на те, що всі субкультури мають свою ієрархічну структуру, у ній виокремлюється особа, яка користується найбільшим впливом (лідер), є також інші впливові члени, рядові та «низи» [20 с. 43]. Ю. Лисенко зазначає, що існують складні взаємозв'язки у культурній системі суспільства, де субкультури виконують прогресивну функцію, сприяючи культурному розвитку» [21, с. 115]. Цю думку підтримує В. Кухар, яка вважає, що субкультура – це особлива сфера культури, це утворення всередині культури, яке відрізняється власними цінностями та звичаями. Це культура певного молодого покоління, яке володіє спільністю стиля життя, поведінки, групових норм. Кожна субкультура зберігає свою «таємницю», приховану, призначену виключно для обраних [22].

Звернемо увагу на те, що «молодіжні субкультури» в теоретичному плані, на наш погляд, нічим не відрізняються від опису поняття субкультури. Вони сформувалися у процесі відчуження молоді як від багатьох форм і стереотипів, так й від самого способу життя «дорослих» і тому є одним із компонентів формування особистості. Молодь намагається ідентифікувати себе, незалежно від поглядів батьків, думки сім'ї, школи та оточуючих, не зважають на їх очікування – вони розвивають власну ідентифікацію, свої позиції, прагнення, особливості, погляди і готовність до їх активного відстоювання. Тобто, *молодіжна субкультура* – це езотерична, ескапістська, урбаністична культура, створена молодими людьми для себе; це культура, націлена на включення молодих людей в суспільство; це – часткова культурна підсистема всередині системи «офіційної», базової культури суспільства, що визначає стиль життя, ціннісну ієрархію і менталітет її носіїв.

Головні ознаки та характерні риси молодіжних субкультур, що вирізняють їх у суспільстві означені нами в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні риси та характеристики молодіжних субкультур

Характерні риси	Прояв у суспільстві
Специфічний стиль життя і поведінки	визначають свої власні норми і цінності, які часто відрізняються від загальноприйнятих. Це може проявлятися в одязі, музичних смаках, поведінці тощо.
Наявність власних норм, цінностей, картини світу	об'єднують людей з однаковими інтересами, цінностями, життєвими установками. Вони допомагають молодим людям знайти своє місце в суспільстві і відчуті себе частиною чогось більшого, ніж вони самі.
Нонконформізм, протиставлення себе суспільству	прагнуть виділитися з натовпу і відокремитися від загальноприйнятих норм і цінностей. Це може проявлятися в екстремальній поведінці, бунтівних настроях тощо.
Зовнішня символіка та атрибутика	використовують певну атрибутику, яка є символом їхньої приналежності до тієї чи іншої субкультури. Це може бути одяг, прикраси, символи, тощо.
Ідентифікація з певною групою або особистістю	об'єднуються навколо певної групи або особистості, яка є для них кумиром. Наприклад, шанувальники певного музичного гурту часто вважають себе частиною субкультури цього гурту.
Ініціативний центр, який генерує тексти	мають свій власний ініціативний центр, який генерує тексти, музику, художні твори тощо, які відображають їх цінності та ідеї, допомагають їм членам відчуті себе єдиною спільнотою. Такий центр допомагає субкультурі розвиватися і поширюватися. Наприклад, у хіпі таким центром був журнал «Есквайр», а у панків – журнал «Панк».
Традиції і ритуали	мають свої традиції і ритуали, які допомагають їм об'єднуватися і відчувати себе частиною чогось спільного.
Місце зустрічей	Використовують свої місця зустрічей, де вони можуть спілкуватися один з одним і обмінюватися ідеями. Наприклад, хіпі часто зустрічалися на фестивалях миру і любові, а панки – на концертах панк-рок гуртів, спортивні на стадіонах та спортивних залах.

Джерело: складено авторами

Зазначимо, що в процесі нашого дослідження виявлено нерозривний зв'язок субкультурних течій (їх соціальної, світоглядної спрямованості) з процесами, які відбуваються або назрівають у суспільстві. Субкультури є своєрідним дзеркалом суспільства, що відображає суспільний стан, ступінь впливу на нього тих чи інших соціально-політичних, соціально-економічних явищ. Так, у часи криз, переворотів, соціальних потрясінь, часто пов'язаних з процесом залучення великих мас населення до кримінальних сфер, пауперизацією мас, молодь збирається в групи, що пропагують цінності кримінального світу, відходу від реальності, відступлення від моральних норм. У періоди соціально-економічного добробуту спостерігається розквіт субкультурних утворень творчого зразка, субкультурні течії вражають різноманітністю, як у сфері пропагованих цінностей, так і в сфері атрибутів, що їх представляють. Тобто субкультура є результатом взаємодії різних соціальних умов та екзистенціальних потреб людини.

У зв'язку з радикальними змінами в нашій державі молодіжна субкультура стала формою соціальної адаптації, особливим буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору»

відносно до «старого» соціально-культурного порядку і пануючої системи молодіжної культури. Молодіжні групи перетворюються у самостійні функціонуючі підсуспільства, де вони мають свою основну ідею (або систему ідей), яка визначає її характер, принципи залучення і, які є тотожною меті її існування. Молодіжні субкультури, в наш час, характеризуються специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набувають певних рис «мікро суспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується «свій» образ світу і способу життя в ньому особистості. І це мають враховувати законодавці та урядовці формуючи молодіжну політику в державі.

Зазначимо, що оскільки «молодіжна політика – це система ідей, думок та активних дій, що запроваджуються на державному рівні та мають на меті підсилити роль молоді у суспільстві» [6], то її реалізацією мають займатися спеціалізовані інституції які будуть відображати як інтереси держави, так і інтереси молоді та налагоджувати взаємодію між ними. При цьому є певна взаємозалежність й взаємозацікавленість сторін у здійсненні такої взаємодії, бо «...державна не може ефективно функціонувати та розвиватися без підтримки молоді, тоді як молодь не зможе якісно інтегруватися у громадянське суспільство без відповідних дій з боку держави» [6].

В Україні на жаль вибудовувалася така система взаємовідносин де молодіжна політика формується без участі молоді, її інтересів та запитів до суспільства, особливо яскраво це проявляється стосовно молодіжних субкультур, які часто є неформальними молодіжними течіями чи рухами. І навіть до успішно соціалізованих молодих людей держава відноситься як до об'єкту управління чи регулювання, виходячи з власного розуміння молодіжних проблем та шляхів їх розв'язання. Тобто молодь в основному виступає як об'єкт державної молодіжної політики де держава має домінуючу роль й розробляє такі програми та ініціативи, які мають вирішити основні проблеми молодих людей.

Варто зазначити, що державні молодіжні програми охоплюють різні сфери життя й дійсно є важливими для підтримки молоді. Зокрема, у напрямі освіти та працевлаштування реалізується такі програми: «Еразмус+», яка охоплює різні сфери освіти та надає можливості для академічної мобільності, навчання та стажування за кордоном, сприяє міжнародному обміну досвідом та підвищенню кваліфікації молоді; «Власна справа», яка реалізується через портал «Дія» та надає гранти до 150 тис. грн молодим підприємцям віком до 25 років на започаткування або розвиток власного бізнесу; «є-Робота», що розміщена на порталі «Дія» та включає різні напрями, зокрема мікрогранти на відкриття чи розвиток власного бізнесу, гранти для ветеранів та їхніх подружжів, гранти на створення та розвиток переробних підприємств, закладки саду та виноградарства, тепличного господарства.

З метою розвитку та підтримки молодіжних ініціатив в Україні функціонують: грантова програма Українсько-данського молодіжного дому, яка підтримує організації та ініціативи, пов'язані з молоддю шляхом надання грантів на реалізацію проєктів, спрямованих на розвиток молодіжних ініціатив, зокрема на волонтерських засадах; програма UPSHIFT від Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), яка надає молодим людям можливість розвивати навички та реалізовувати проєкти, спрямовані на вирішення проблем у своїх громадах.

Ефективність цих та інших програм є різною і залежить від багатьох факторів, зокрема від рівня фінансування, якості реалізації та залучення молоді. Так, програми, які надають фінансову підтримку, такі як «Власна справа» та «єРобота», мають потенціал для стимулювання підприємницької активності та створення нових робочих місць. Тоді як програми, спрямовані на розвиток молодіжних ініціатив, такі як грантова програма Українсько-данського молодіжного дому та програма UPSHIFT, сприяють розвитку лідерських якостей, соціальної активності та громадянської відповідальності молоді.

Загалом, ці програми відповідають потребам соціалізованої молоді, оскільки вони охоплюють різні сфери життя, зокрема освіту, працевлаштування, розвиток та підтримку молодіжних ініціатив. Однак, існує потреба в подальшому розвитку та розширенні цих програм, а також у підвищенні їхньої ефективності та доступності для молоді з різних регіонів України, з різними поглядами та цінностями. Також важливо забезпечити більшу поінформованість молоді про існуючі програми та можливості. Тут варто акцентувати увагу на необхідності залучення молоді, як активних членів суспільства до розробки таких програм. Молодь, включаючи представників різних молодіжних субкультур, має стати суб'єктом формування державної молодіжної політики. Особливо це є актуальним в умовах війни та постійних міграційних процесів, в які занурена й молодь. Також, молодь більш чутлива до історичних змін, швидше реагує на нові виклики та відкидає застарілі явища.

У березні-квітні 2024 р. нами було проведено емпіричне дослідження включеності молодих людей у субкультури. Дослідження проводилося з використанням методу опитування на основі розробленої нами Анкети. Анкетування проводиться з метою аналізу ступеня конструктивної взаємодії інститутів держави та недержавних організацій, дослідження громадянського суспільства, включеності молодих людей у субкультури та виявлення факторів, що сприяють або можуть сприяти його розвитку та можливості впливу на державне управління. У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що молоді люди, які взяли участь в опитуванні, однаково добре обізнані про різноманіття різновидів молодіжних субкультур. До футбольних вболівальників належать 476 (22,1%) опитуваних, геймерів – 300 (13,9%), радикалів – 192 (8,9%), екокультурних – 132 (6,1%), металістів – 121 (5,6%), байкерів – 60 (2,8%), панків – 39 (1,8%), емо – 15 (0,7%). Разом з тим 38,1% не належать до жодної

з означених субкультур (рис.1). Також, деякі респонденти (5%) назвали інші види субкультур, серед яких опинилися: бойові мистецтва, брейкданс, естетичний монархізм, пласт, рибаки, екопоселення, рідновіри, «Сокіл» УНА УНСО, барди, хіппі, рокери, графіті комюніті, українського козацтва, рейвери, баскетбольний фанат, скейтбордінг, аніме-гедоністів, рейверів.

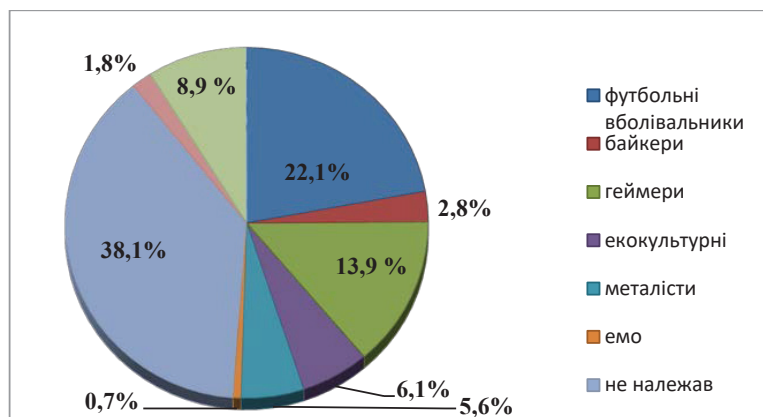

Рис. 1. Належність опитуваних до субкультур

Дослідження показало, що не всі молоді люди вважають себе членами певних молодіжних субкультур. У цілому до молодіжних субкультур себе відносить 17,8% (N=383) опитуваних людей, не відносить – 69% (N=1485), не змогли відповісти – 13,2% (N=284). Однак, у кожного респондента є певне стереотипне сприйняття молодіжних субкультур. На думку більшості опитаних, молодіжні субкультури це: будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, тексти, норми і цінності (48,7% (N=1048)) та – особливу форму організації, автономне цілісне утворення усередині панівної культури, яке визначає стиль життя та мислення її носіїв та відрізняється своїми звичаями, нормами та комплексами цінностей (47,1% (N=1014)) і лише 2,5% (N=53) респондентів вважають, що молодіжна субкультура – сукупність деяких негативно інтерпретованих норм та цінностей традиційної культури, а 1,7% (N=37) відносять їх до організацій які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, алкоголізм, суїцид або інші негативні явища. Тобто, тільки 4,2% (90 опитуваних з 2150) схиляються до точки зору про те, що субкультури являють собою небезпечне або шкідливе для суспільства явище, які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, алкоголізм, суїцид або інші негативні явища.

До основних цінностей та ідей молодіжних субкультур опитувані віднесли: об'єднання спільним захопленням – 66,9% (N=1440); групову ідентичність, яка цінує приналежність до групи та спільних інтересів – 52,9% (N=1139); індивідуалізм – цінує свободу особистості та незалежність – 49,3% (N=1061). До основних цінностей 32,5% (N=699) опитуваних віднесли протест, який виступає проти існуючого порядку або цінностей (рис.2). На запитання про те, чи є у респондентів знайомі, які є представниками молодіжних субкультур, відповіді розподілилися таким чином: 49,0% (N=1053) опитаних відповіли, що серед їхніх знайомих є представники молодіжних субкультур, 33,4% (N=719) – не має, а 17,6% (N=379) не знають.

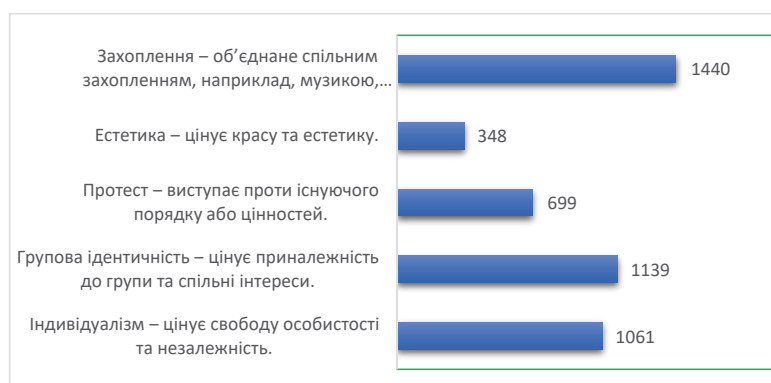

Рис.2. Основні цінності та ідеї молодіжних субкультур

Джерело: складено авторами за даними анкетування

На запитання про те, чому люди стають членами молодіжних субкультур, респонденти відповіли, щоб: знайти однодумців 80,7% (N=1736), спілкуватися – 53,6% (N=1153), висловити своє ставлення до світу – 50,4% (N=1084), щоб не відчувати самотності – 41,7% (N=898), реалізувати творчі здібності – 34,9% (N=750), щоб розважитися – 34,9% (N=751), у зв'язку з непорозуміннями у родині, школі – 31,8% (N=685). Також респонденти писали відповіді самостійно, серед яких були такі варіанти: «бути серед своїх і не втратити себе. Знайти своє місце в соціумі. Отримати підтримку», «компенсація нереалізованих аспектів життя, підтримка, схожа з релігією», «фізична безпека завдяки групі», «висловити своє ставлення до світу», «презирство до будь-якої влади». Отже, причин вступу до субкультур доволі багато і вони різноманітні, проте, практично всі опитані обирали такі дві основні причини долучення до субкультур: знайти однодумців, спілкуватися, висловити своє ставлення до світу, що інколи може суперечити цінностям домінантної культури. Дані відповіді респондентів свідчать про те, що молодіжна субкультура є невід'ємною частиною сучасного суспільства, в якому молодіжні субкультури виконують основні функції в суспільстві (компенсаторну, соціалізуючу, адаптаційну, інтеграційну).

Щоб з'ясувати, як на молодь впливають субкультури, ми запропонували відповісти на запитання: «З яким зазначеним нижче висловлюванням ти можеш погодитися? Належність до будь-якої субкультури сприяє розвитку особистості, шкодить чи заважає» 71,5% (N=1540) відповіли, що досвід належності до субкультур сприяє розвитку людини, заважає – 8,5% (N=182), шкодить – 5,2% (N=112), інше – 8,3% (N=179). Респондентам давалась можливість висловити свою думку. Серед іншого вони зазначали, що вплив залежить від особистості, від субкультури. Один з респондентів написав, що «приналежність до субкультури є частиною шляху людини по життю. Може: спряти, заважати, шкодити, не впливати взагалі. Це інструмент (як молоток), ним можна: забити цвях, пробити голову комусь або влупити по пальцям собі, можна продати іншим чи ніколи з цим інструментом не стикатись». Тобто, яким чином, позитивно чи негативно, впливає субкультура на молоду людину, залежить від вибору самої особистості та від рівня її моральної та психологічної зрілості.

Оскільки ми живемо в складний час війни, при проведенні дослідження нас цікавило які стосунки найбільш поширені між субкультурами. Голоси розділилися навпіл між партнерські – 28,8% (N=642) та відсутні – 28,8% (N=641). Також респонденти зазначили, що у 17,5% (N=377) відносини є конкурентними, тобто їхня субкультура змагається з іншими субкультурами за ресурси, увагу або вплив, 13,7% (N=294) відмітили, що у них ігноруючі відносини, тобто вони не звертають уваги на інші субкультури і тільки 9,2% (N=199) вказали, що вони перебувають у стані конфлікту з іншими субкультурами.

Молодіжні субкультури створюють свою культуру, яка допомагає молодим людям адаптуватися до життя, беруть на себе частину функцій соціалізації індивідів, з якими не справляється сім'я, школа, формальні молодіжні організації, держава. Цей пошук нового знаходить відображення в молодіжному мовленні, яке стає джерелом інформації про цінності та світогляд субкультур. Аналіз запитів, потреб, цінностей та мови молодіжних субкультур дає можливість зрозуміти їхню світоглядну позицію, особливості самоідентифікації та поведінки. Так, до головних характеристик молодіжних субкультур наші респонденти віднесли: символи та знаки, які використовуються для самоідентифікації – 72,6% (N=1563); певний стиль одягу – 71,1% (N=1530); прикраси та татуювання – 51,6% (N=1112); мова – певний сленг або жаргон – 48,2% (N=1036); ритуалізм – певні ритуали або практики – 36,5% (N=786). *(Сума відповідей не дорівнює 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька відповідей).*

При проведенні анкетування, одним з завдань, було проаналізувати ставлення громадян до представників молодіжних об'єднань. Оцінювання проводилося за 10 бальною шкалою, в якій оцінка 0 означала, що молодіжні об'єднання є негативними, деструктивними, злочинними, оцінка 10 оцінювала представників субкультур людьми, творчими і прогресивними, 5 – на даній шкалі свідчила про повну байдужість до будь-яких об'єднань та байдужість до представника будь-якої субкультури. 11,2% (N=242) респондентів оцінили молодіжні субкультури в 10 балів і тільки 1,9% (N=41) – в нуль балів, 61,0% (N=1313) опитуваних відносяться до них позитивно, 6,1% (N=131) – негативно. Тільки 41 людина (1,9%) з 2153 схилилися до точки зору про те, що субкультури являють собою небезпечне або шкідливе для суспільства явище.

На сьогодні представники субкультур, радикальні футбольні уболівальники, ультрас, учорашні футбольні хулігани, які вистояли на Майдані, стали першими на захист України. На запитання який вплив, на Вашу думку, продемонстрували представники фанатських організацій під час захисту нашої держави респонденти зазначили, що сприяли активній мобілізації та допомозі ЗСУ – 86,9% (N=1871), демонструють єдність та стійкість українського народу та його непохитне бажання захистити свою країну – 60,7% (N=1307), згуртували українське суспільство для боротьби з ворогом – 51,2% (N=1103), організують протести проти російської агресії, збирають кошти для допомоги Україні – 48,5% (N=1044).

У зв'язку з радикальними змінами в нашій державі молодіжна субкультура стала формою соціальної адаптації, особливим буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» по відношенню до «старого» соціально-культурного порядку і пануючої системи молодіжної культури. Молодіжні групи перетворюються у самостійні функціонуючі підсуспільства, де вони мають свою основну ідею (або систему ідей), яка визначає її характер, принципи залучення і які є тотожною метою її існування. Молодіжні субкультури,

в наш час, характеризується специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набувають певних рис «мікросуспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується «свій» образ світу і способу життя в ньому особистості.

Ураховуючи те, що вплив молодіжної субкультури на формування молодої людини може бути як позитивним, так і негативним, питання, що стосуються поширення та специфіки самоорганізації в Україні молоді та юнацтва, особливостей взаємодії з представниками різних молодіжних субкультур, потребують наукового вивчення та методичного обґрунтування під час розроблення й реалізації державної молодіжної політики, практичної діяльності органів влади.

Проте, на шляху досягнення цієї мети важливим перешкоджаючим фактором є поширення серед науковців тези про те, що участь молодої особистості у певних молодіжних субкультурах повинна розглядатися лише як її девіаційна поведінка. Варто зазначити, що під час Революції Гідності та військової агресії українське суспільство пережило перехід від агресивних та хуліганських настроїв футбольних фанатів до духу примирення та об'єднання, коли всі фан-клуби об'єдналися заради спільної боротьби з російським агресором. Цей досвід позитивного спрямування неформальних молодіжних об'єднань для досягнення єдиної мети є важливим та вимагає детального вивчення та практичної реалізації у діяльності органів влади спільно з різними молодіжними організаціями та рухами.

Висновки з даного дослідження та напрями подальших розвідок. Загалом, за результатами проведеного теоретичного та емпіричного дослідження правомірно зазначити наступне:

1. Сучасний соціокультурний український простір наповнений різноманіттям молодіжних субкультур, які впливають на молоду людину, змінюючи норми її поведінки, світогляд, життєві цінності та орієнтації.

2. Молодь намагається ідентифікувати себе, незалежно від поглядів батьків, думки сім'ї, школи та оточуючих, не зважаючи на їх очікування – вони розвивають власну ідентифікацію, свої позиції, прагнення, особливості, погляди і готовність до їх активного відстоювання.

3. Молодіжні субкультури в нашій державі виявляють властивість гнучкої адаптації та змін, які не залежать від їхнього етапу розвитку, встановлених цілей, завдань та взаємовідносин між їх учасниками.

4. Незважаючи на масштаб залучення молоді до молодіжних субкультурних груп і рухів, в Україні це питання ґрунтовно не досліджується й не визнається напрямом молодіжної роботи органів державної виконавчої влади.

5. До перспективних напрямків формування та реалізації державної молодіжної політики, яка включає систему виховання та роботи з молоддю, слід акцентувати увагу на сприянні позитивному іміджу молодіжних субкультурних груп та рухів.

6. Необхідно розробити окрему програму розвитку вуличних субкультур і неформальних спортивних рухів, яка сприятиме вихованню більш свідомої, здорової молоді, підвищенню культурного рівня населення та формуванню активного громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Юзич Ю. План останньої битви війни – за молодь деокупованих територій. *Українська правда*. 2023. 12 квітня. URL: <https://surl.li/onqjer>

2. Горінов, П., Драпушко, Р., Драпушко, Н., Ільюк, О. Молодіжна політика в Україні: навч. посіб / за заг. ред. акад., проф. В. П. Андрущенка. Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова. 2023. 304 с.

3. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Захаренко К. В., Міненко Є. С. Державна молодіжна політика України в умовах європейської інтеграції: виклики та можливості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33(72). № 4. С. 7-12. URL: http://www.pubadm.vernadskeyournals.in.ua/journals/2022/4_2022/2.pdf

4. Гуцалова М. Державна молодіжна політика як фактор залучення молоді до участі у державотворчих процесах. *Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія «Політологія»*. Вип. 97. Т. 110. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 85–88.

5. Гуцалова М. Молодь як об'єкт державної молодіжної політики. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*. Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. Вип. 22. С. 210–217.

6. Городенко, М., Головченко, А. 5 фактів молодіжної політики в Україні. *Українська правда*. 2021. 8 квітня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/04/8/244482/>

7. Гиренко Л. А. Проблеми реалізації молодіжної політики в Україні та шляхи їх подолання. *Державне будівництво*. 2024. № 1 (35). С. 320–334 DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-24>

8. Rodion Kudriashov, Anna Arshynnikova, Lyudmyla Ivashova Youth subculture in the modern socio-cultural space: theoretical approaches and generalizations. / *2nd International Conference on Relationship between public administration and business entities management (RPABM): Book of abstracts* (November 12, 2022, Tallinn). Tallinn: Scientific Center of Innovative Researches, Relationship between public administration and business entities management-2022.

P. 209-213. URL: <https://conf.scnchub.com/index.php/RPABM/RPABM-2022/paper/view/411>. DOI: <https://doi.org/10.36690/RPABM-2022-209>

9. Левченко Н., Калюженко А. Соціальні аспекти молодіжної політики в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. Вип. 2(5). С.26-37. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/soc_robota_soc_osvita/2020_2/5.pdf

10. Дворянин П. Війна і молодь: молодіжна політика у мас-медійному дискурсі України (2014–2022). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. Спецвипуск. 2024. С. 44–61. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.4>

11. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

12. Юзич Ю. Чому новий закон про молодіжну політику зменшує вік молоді. *Дзеркало тижня*. 2020. 20 вересня. URL: https://zn.ua/ukr/social_secutity/molod-pomolodshaje.html

13. Rozzak Th. The Making in Counter-Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition. University of California Press. 1995. 352 p.

14. Brake M. Comparative youth culture: the sociology of youth subcultures in Britain and Canada. London; New York: Routledge, 1993. 228 p.

15. Сметзер Н. Дж. Соціологія. *Соціологічне дослідження*. 1990. № 12. С. 116-137.

16. Hebdige D. Subculture: The meaning of the style. London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2002. 206 p.

17. Frith S. The Sociology of Youth / S. Frith. London : Open University Press, 1984. 265 p.

18. Бусел Ю. Молодіжні субкультури в Україні. *Психолог*. 2009. № 31-32. С. 3-16.

19. Артьомов П. М. Типологізація молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад. *Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2011. № 2. С. 32–37.

20. Петровська К. В. Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2013. 347 с.

21. Лисенко Ю. О. Взаємодія субкультур у культурі суспільства. *Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. Харків, 2015. № 48. С. 109–118.

22. Кухар В. Теоретико-методологічні аспекти вивчення поняття «субкультура» і його складової «молодіжна субкультура» в українознавчому вимірі. *Освіта і управління*. 2012. №1. С. 52-57.

References:

1. Yuzych Yu. (2023) *Plan ostann'oyi bytvy viyny – za molod' deokupovanykh terytoriy*. [Plan of the last battle of the war – for the youth of the deoccupied territories]. *Ukrayins'ka pravda* [Ukrainian Pravda]. URL: <https://surl.li/onqjep> [in Ukrainian]

2. Gorinov, P., Drapushko, R., Drapushko, N., Ilyuk, O. (2023) *Molodizhna polityka v Ukrayini: navch. posib* [Youth policy in Ukraine: teaching aids]. Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Kyiv. 304 p. [in Ukrainian]

3. Drapushko R. G., Gorinov P. V., Zakharenko K. V., Minenko E. S. (2022) *Derzhavna molodizhna polityka Ukrayiny v umovakh yevropeys'koyi intehtratsiyi: vyklyky ta mozhlyvosti*. [State youth policy of Ukraine in the context of European integration: challenges and opportunities]. *Vcheni zapysky TNU imeni Vernads'koho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya* [Scholarly notes of Vernadsky TNU. Series: Public management and administration]. Vol. 33(72). No. 4. P. 7-12. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/2.pdf [in Ukrainian]

4. Gutsalova M. (2009) *Derzhavna molodizhna polityka yak faktor zaluchennya molodi do uchasti u derzhavotvorchykh protsesakh*. [State youth policy as a factor of involving youth in participation in state-building processes]. *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyy zhurnal. Seriya «Politolohiya»*. [Scientific works: scientific and methodological journal. Series "Politology"]. Is. 97. Vol. 110. Publishing house of the Black Sea State University named after Petro Mohyla. Mykolaiv. P. 85–88. [in Ukrainian]

5. Gutsalova M. (2011) *Molod' yak ob'yekt derzhavnoyi molodizhnoyi polityky*. [Youth as an object of state youth policy]. *Suchasna ukrayins'ka polityka: polityky i politolohy pro neyi*. [Modern Ukrainian politics: politicians and political scientists about it]. Publishing house "Center for Social Communications". Kyiv. Issue 22. P. 210–217. [in Ukrainian]

6. Horodenko M., Holovchenko A. (2021). *5 fakapiv molodizhnoyi polityky v Ukrayini*. [5 fakapiv youth policy in Ukraine]. *Ukrayins'ka pravda*. [Ukrainian pravda]. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/04/8/244482/> [in Ukrainian]

7. Hyrenko L. A. (2024) *Problemy realizatsiyi molodizhnoyi polityky v Ukrayini ta shlyakhy yikh podolannya* [Problems of implementing youth policy in Ukraine and ways to overcome them]. *Derzhavne budivnytstvo* [State Construction]. No. 1 (35). P. 320–334 DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-1-24> [in Ukrainian]

8. Rodion Kudriashov, Anna Arshynnikova, Lyudmyla Ivashova (2022) Youth subculture in the modern socio-cultural space: theoretical approaches and generalizations. 2nd International Conference on Relationship between public

administration and business entities management (RPABM). Scientific Center of Innovative Researches, Relationship between public administration and business entities management-2022. Tallinn P. 209-213. DOI: <https://doi.org/10.36690/RPABM-2022-209>

9. Levchenko N., Kalyuzhenko A. (2020) *Sotsial'ni aspekty molodizhnoyi polityky v Ukraini*. [Social aspects of youth policy in Ukraine]. *Sotsial'na robota ta sotsial'na osvita*. [Social work and social education]. Issue 2(5), P. 26-37. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/soc_robota_soc_osvita/2020_2/5.pdf [in Ukrainian]

10. Dvoryanin P. (2024) *Viyina i molod': molodizhna polityka u mas-mediynomu dyskursi Ukrayiny (2014–2022)*. [War and youth: youth policy in the mass media discourse of Ukraine (2014–2022)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobys'tkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriya* [Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. History series]. Special issue, P. 44–61. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.4> [in Ukrainian]

11. VRU (2021) *Pro osnovni zasady molodizhnoyi polityky: Zakon Ukrayiny*. [On the Basic Principles of Youth Policy: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> [in Ukrainian]

12. Yuzych Y. (2020) *Chomu novyy zakon pro molodizhnu polityku zmenshuye vik molodi* [Why the New Law on Youth Policy Reduces the Age of Youth]. *Dzerkalo tyzhnya* [Dzerkalo Tyzhnia] URL: https://zn.ua/ukr/social_security/molod-pomolodshaje.html [in Ukrainian]

13. Rozzak Th. (1995) *The Making in Counter-Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. University of California Press. 352 p.

14. Brake M. (1993) *Comparative youth culture: the sociology of youth subcultures in Britain and Canada*. London; New York: Routledge. 228 p.

15. Smelzer H. Dzh. (1990) *Sotsiologiya*. [Sociology]. *Sotsiologichne doslidzhennya* [Sociological research]. No. 12, P. 116-137. [in Ukrainian]

16. Hebdige D. (2002) *Subculture: The meaning of the style*. London and New York: Taylor & Francis e-Library, 206 p.

17. Frith S. *The Sociology of Youth*. London: Open University Press, 1984. 265 p.

18. Busel Y. (2009) *Molodizhni subkul'tury v Ukraini*. [Youth subcultures in Ukraine]. *Psykholog* [Psychologist]. No. 31-32. P. 3-16. [in Ukrainian]

19. Artyomov P. M. (2011) *Typologizatsiya molodizhnykh subkul'tur: analiz osnovnykh napryamkiv ta novykh zasad..* [Typologies of youth subcultures: analysis of main directions and new principles]. *Sotsiologiya maybutn'oho : naukovyy zhurnal z problem sotsiologiyi molodi ta student-stva* [Sociology of the Future: a scientific journal on the problems of sociology of youth and students]. No. 2. P. 32–37. [in Ukrainian]

20. Petrovska K. V. (2013) *Formuvannya suspil'no-normatyvnoyi povedinky uchniv'skoyi molodi v tvorchykh neformal'nykh ob'yednannakh: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05* [Formation of socially normative behavior of students in creative informal associations: dissertation ... candidate of pedagogical sciences: 13.00.05] Berdyansk State Pedagogical University. Berdyansk, 2013. 347 p. [in Ukrainian]

21. Lysenko Yu. O. (2015) *Vzayemodiya subkul'tur u kul'turi suspil'stva* [Interaction of subcultures in the culture of society]. *Pedahohika ta psykhologiya: zb. nauk. prats'*. [Pedagogy and psychology: collection of scientific works]. Kharkiv. No. 48. P. 109–118. [in Ukrainian]

22. Kukhar V. (2012) *Teoretyko-metodolohichni aspekty vyvchennya ponyattya «subkul'tura» i yoho skladovoyi «molodizhna subkul'tura» v ukrayinoznavchomu vymiri*. [Theoretical and methodological aspects of studying the concept of "subculture" and its component "youth subculture" in the Ukrainian dimension]. *Osvita i upravlinnya* [Education and Management]. 2012, No. 1, P. 52-57. [in Ukrainian]